

УДК 342:352.07

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-8

Г.В. ПОТАПЧУК,

кандидат юридичних наук,

докторант Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ)

ORCID: 0000-0002-7963-035X

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ФОРМУВАННІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню феноменології екологічного конституціоналізму з точки зору впливу територіальних громад на забезпечення екологічних прав людини, надання їм нового змістовно-екзистенційного та локально-функціонального наповнення в умовах глобальної екологічної кризи, конституціоналізації правових систем країн світу і формування глобального конституціоналізму. Обґрунтовується думка про те, що формування конституційно-правового рівня екологічних прав людини є свідченням визнання державою її природних прав через подальшу конституційну легалізацію, що особливо важливо в умовах глобальної екологічної кризи. Автор зазначає, що зростання рівня і обсягу достатньо якісної, належної і оптимальної конституційно-правової регламентації екологічних прав є надійною запорукою та демонстрацією готовності людини, соціуму, держави, а також всього міжнародного співтовариства держав, до сталого функціонування в нових складних умовах існування людства. Підкреслено, що екологічні права, які мають конституційно-нормативний рівень, фактично супроводжуються суттєвими метаюридичними та квазіюридичними явищами, що становлять основу повсякденного життя конкретної людини, будуючи, так би мовити, філософський стан повсякденності. Життєвий цикл людини проходить на локальному рівні соціуму в межах територіальної громади як територіальної людської спільноти, що існує в умовах місцевого самоврядування. Зазначається, що екологічний конституціоналізм розглядається як складне багаторівневе, багатовимірне, телеологічно і нормативно детерміноване явище, що перебуває на стику національного конституційного права, загального міжнародного права, міжнародного права прав людини і загального права навколишнього середовища (національного і міжнародного). Він має безпосередній зв'язок з людиною, групами та колективами людей, що функціонують на відповідній території конкретної держави, здійснюючи свій життєвий цикл. Акцентується увага на тому, що територіальні громади відіграють у його формуванні та визначенні основоположну роль.

Ключові слова: екологічні права людини, конституціоналізм, конституціоналізація, екологічний конституціоналізм, місцеве самоврядування, територіальні громади.

Постановка проблеми. Становлення, розвиток та вдосконалення демократичної правової державності об'єктивує та актуалізує проблематику конституціоналізму як обов'язкової частини процесу виникнення і створення феноменології такої державності (іманентна ознака конституціоналізму – Авт.), що базується на її історичній, доктринально-теоретичній, праксеологічній ретроспективі (функціонально-маркерні ознаки конституціоналізму – Авт.), має національний і глобальний вимір (просторові озна-

ки конституціоналізму – Авт.) та ідентифікується як політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять прояв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини [1] (предметно-об'єктна ідентифікаційна ознака конституціоналізму – Авт.).

Отже, у сучасних демократичних державах конституціоналізм виступає не тільки важливим фактором стабільності існування державного ладу, забезпечення правопорядку, незаперечного домінування влади народу, а й показником правонаступництва публічної влади і якісного рівня конституційної регламентації і регулювання найважливіших суспільно-правових відносин, що виникають між особистістю, соціумом і державою. І хоча феномен конституціоналізму завжди розглядався як фундамент політичної системи, сьогодні, саме в умовах розвитку і вдосконалення демократичної правової державності, його роль невпинно зростає. Він постає багаторівневим та багатофакторним явищем, феноменологія якого безпосередньо впливає не тільки на сучасний, а й на майбутній розвиток держав та існування і функціонування їх міжнародного співтовариства, що визнає конституціоналізм однією з найсуттєвіших конституційних цінностей, враховуючи взаємний вплив і взаємодію конституційного правопорядку та міжнародного права через тенденції конституціоналізації міжнародного права й інтернаціоналізацію конституційного правопорядку держав [2; 3].

Розвиток загальної феноменології конституціоналізму в межах цих тенденцій сприяє не тільки її збагаченню у функціональному і нормативно-правовому аспектах, на наш погляд, саме вони сприяють дійсно якісним і трансформаційним змінам у його розумінні як прообразу глобального права, базованого на загальних конституційних цінностях народів та держав, що, безперечно, посилює процеси інституціоналізації та конституювання.

Саме в руслі цих тенденцій розвивається доктрина і укріплюється сучасна практика видового розподілу конституціоналізму, наприклад, на гуманістичний (права і свободи людини), виборчий, у сфері самоврядування. Останніми роками, враховуючи: а) особливу важливість навколишнього середовища для існування всієї людської цивілізації та конкретних територіальних людських спільнот (територіальних громад – ТГ) та б) транскордонний характер впливу на нього негативних чинників від антропогенної діяльності, а також в) активну увагу держав – членів міжнародного співтовариства з конституційно-правової регламентації та регулювання, а також легалізації екологічних прав і свобод людини, і г) суттєву увагу всього міжнародного співтовариства держав щодо запозичення екологічних відносин та їх державного конституційно-правового регулювання на міжнародний рівень (субрегіональний, регіональний, універсальний) як об'єкта міжнародно-правового регулювання, що потім г) трансформується завдяки міжнародному договірному праву в міжнародно-правові зобов'язання держав з міжнародних багатосторонніх договорів, фактично формується новий вид конституціоналізму – екологічний. Враховуючи екзистенційні константи існування та функціонування людської цивілізації, можна стверджувати, що успіх завдань збереження та поліпшення стану природного середовища напряду залежить від формування, існування, легалізації, легітимації, розвитку і вдосконалення феноменології конституційно закріплених екологічних прав людини. Разом з цим важливо зазначити, що екологічні права людини по своїй суті формують юридичний простір місцевого самоврядування, в якому існують та функціонують територіальні громади. Екологічні права, які мають конституційно-нормативний рівень, фактично супроводжуються суттєвими метаюридичними та квазіюридичними явищами, що становлять основу повсякденного життя конкретної людини, будуючи, так би мовити, філософський стан повсякденності. Життєвий цикл людини відбувається на локальному рівні соціуму в межах територіальної громади як територіальної людської спільноти, що існує в умовах місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Оскільки екологічні права і обов'язки людини і громадянина є порівняно новим явищем правового життя, їх теоретико-правове дослідження, особливо в контексті їх інституціоналізації і конституціоналізації, досі мало фрагментарний характер. Деякі проблемні питання досліджуваної теми знайшли своє відображення у працях М.С. Бондаря, Л.І. Глухарьової, А.П. Анісімової, О.В. Батанова, С.А. Боголюбова, Л.М. Буркова, М.І. Васильової, Д.С. Велієва, Є.В. Маркіної, К.З. Мішаніна, М.П. Орзіха, О.Ф. Фрицького та інших вчених. Можна констатувати, що вказаними авторами зроблено певний внесок у

розвиток і вдосконалення наукової доктрини та чинного законодавства щодо екологічних прав людини і громадянина. У той же час питання новелізації їх конституційного розуміння та модернізації в умовах глобальної екологічної кризи, вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері екологічних прав, а також вплив на їх реалізацію територіальних громад не набули системного висвітлення у вітчизняній правовій науці.

Метою статті є дослідження феноменології екологічного конституціоналізму з точки зору впливу територіальних громад на забезпечення екологічних прав людини, надання їм нового змістовно-екзистенційного та локально-функціонального наповнення в умовах глобальної екологічної кризи, конституціоналізації правових систем країн світу і формування глобального конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння виникнення феноменології екологічного конституціоналізму та впливу на його формування ТГ потрібно зробити декілька зауважень методологічної та процесуально-технологічної властивості:

– по-перше, треба звернути особливу увагу на антропогенний і антропозахисний характер всіх чинних конституцій держав – членів міжнародного співтовариства, включаючи чинну Конституцію України 1996 року (див. ст. 3 Основного Закону [4]), що фактично нормативними засобами відображають основоположну роль, значення і вплив ТГ на існуючу біо-та екосистему, що склалася навколо неї;

– по-друге, необхідно відзначити тенденцію формування, прийняття і конституційної легалізації в конституціях держав – членів міжнародного співтовариства якісно нової групи прав і свобод людини – екологічних прав людини, що за великим рахунком мають виключно локальний характер застосування і використання, зазвичай не стільки в індивідуальному, скільки в колективному їх розумінні на відповідній території держави, тобто там, де існує і функціонує територіальна людська спільнота (ТГ);

– по-третє, актуалізується проблематика деталізації і конкретизації екологічних прав і свобод людини в національному галузевому законодавстві держав за рахунок їх видової класифікації, насамперед як права на безпечне навколишнє середовище і як конгломерату повноважень, прав та обов'язків у сфері природокористування й охорони навколишнього природного середовища [5, с. 50]. Отже, йдеться про суттєву градацію та подальшу класифікацію екологічних прав людини, якими вона користується в процесі здійснення свого життєвого циклу та реалізує, зазвичай у своїй повсякденній діяльності, а це, у свою чергу, підкреслює організуючу та нормуючу роль ТГ як своєрідного й універсального соціального простору життєдіяльності людини та її груп і колективів;

– по-четверте, актуалізується питання формування на універсальному рівні глобального управління в рамках міжнародних міждержавних (ООН) та міжурядових організацій феноменології глобального конституціоналізму, в основі якого лежать матеріальні і процесуальні норми міжнародного нормопроєктування і міжнародної нормотворчості, що зафіксовано у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [6], а саме:

а) сприйняття конституційних цінностей, серед яких є і екологічні права і свободи людини, на міжнародному рівні;

б) їх адекватне закріплення в сучасному міжнародному публічному праві через розробку і підписання широкої бази міжнародних актів договірної характеру (міжнародна імплементація міжнародного договору – Авт.);

в) надання міжнародним нормам, у підсумку міжнародному нормопроєктуванню і міжнародній нормотворчості, що закріплюють конституційні цінності, в тому числі і екологічні права і свободи людини, характеру міжнародно-правових зобов'язань держав;

г) повернення наведених міжнародних норм, що містяться в міжнародних багатосторонніх міждержавних актах договірної характеру, після їх підписання державами-сторонами (учасниками) на національний рівень для безпосереднього виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, узятих ними при підписанні міжнародного договору;

г) для реалізації такого завдання із запозичення національною правовою системою (системою національного законодавства) норм міжнародного права об'єктивно необхідними виступають розробка, формування, конституційна легалізація, а потім і використання національного механізму імплементації норм міжнародного права у

національне законодавство, який фактично супроводжує і забезпечує процес запозичення норм міжнародного права національною правовою системою з метою їх належного використання, дотримання, виконання і реалізації;

д) створення на основі національного механізму імплементації норм міжнародного права у національне законодавство національного масиву (сукупності) законодавчих актів, що містять норми міжнародного права, які одночасно є міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, узятыми нею при підписанні міжнародного договору;

е) виконання норм наведених національних законодавчих актів, що фактично містять у собі норми міжнародного права, але вже у ранзі норм національного права, які вже є обов'язковими для виконання суб'єктами національного права, бо норми міжнародного права, що містилися в міжнародних договірних документах, не могли бути виконані ними напряму;

є) реалізація державами положень механізму конвенційного контролю, що міститься в міжнародному багатосторонньому міждержавному договорі, через виконання в національному законодавстві норм міжнародного договірної права.

Отже, треба зазначити, що закріплення в національних конституціях екологічних прав людини виявилось революційною подією в конституційно-правовій регламентації та регулюванні прав і свобод людини. Однак до цього нормативна регламентація і регулювання екологічних прав відбувалися на рівні галузевого законодавства держав, в основному у вигляді прав щодо використання природних ресурсів (природокористування – земле-, надро-, водо-, повітря- тощо). Але, незважаючи на наведений підхід, розуміння і значення екологічних прав людини завжди спирається на визнання її як члена територіальної людської спільноти (ТГ), в межах якої вона, по-перше, апіорі й може існувати і функціонувати як член такої громади, а по-друге, реально використовувати такі права.

Осмісленню процесів формування на міжнародному рівні концепту екологічного конституціоналізму сприяла низка тенденцій організаційного та нормативного характеру, що проявилася на локальному, загальнодержавному (національному) та міжнародному рівнях, серед яких можна виділити такі:

– на цей час понад 120 держав прийняли загальні (комплексні) закони про охорону навколишнього середовища та регулювання природокористування (нормативно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– у більш ніж 100 державах створено міністерства охорони навколишнього середовища або еквівалентні їм органи (структурно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– в рамках національного законодавство активно розвиваються нові методи правового регулювання природокористування і охорони навколишнього середовища: екологічне нормування, стандартизація; дозвільний порядок – ліцензії, сертифікати та ін.; економічні механізми – податки, пільги, страхування; довгострокове планування і програмування; поєднання галузевого, адміністративно-територіального і еколого-регіонального підходів у правовому регулюванні; превентивний контроль (екологічна експертиза) на додаток до методів інспекційного контролю, що застосовуються здавна; застосування коригувальних заходів впливу щодо забруднювачів навколишнього природного середовища – призупинення або припинення екологічно шкідливої діяльності, застосування принципу «забруднювач платить», компенсації заподіяної шкоди і т. д. [7, с. 313–314] (управлінсько-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– нормативною основою екологічного конституціоналізму став міжнародно-правовий договірний масив з охорони навколишнього природного середовища та захисту представників тваринного і рослинного світу (міжнародно-правова база для формування концепту екологічного конституціоналізму – Авт.).

Наведені положення фактично утворили методолого-праксеологічну і нормативно-праксеологічну базу для виникнення, просування і формування концепту екологічного конституціоналізму. Але в міжнародному публічному праві склалися обставини, коли цей концепт не тільки був озвучений, а й уведений у міжнародно-правовий оборот, причому як на декретованому, так і фактично на нормативному рівнях.

Так, на 23-й нараді Робочої групи Сторін Конвенції про доступ до інформації участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, яка відбувалася під егідою Європейської економічної комісії ЕКОСОС ООН 26-28 червня 2019 року у Женеві (Швейцарія), при розгляді Пункту 3 с) попереднього порядку денного щодо доступу до правосуддя в процесі Суддівського колоквиуму щодо Мети 16 у сфері сталого розвитку: роль судової системи в сприянні забезпеченню верховенства права в питаннях навколишнього середовища [8, с. 3], було вперше зроблено таке обґрунтування щодо формування екологічного конституціоналізму:

– останнім часом все ширше усвідомлюється принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища, і права на здорове навколишнє середовище;

– у цілому не менше 155 держав взяли на себе правові зобов'язання згідно з договорами, відповідно до конституцій і законодавства поважати, захищати і здійснювати це право, і серед них налічується не менше 20 країн, суди яких постановили, що право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя і тому являє собою право, що охороняється конституцією і яке можна відстоювати в судах;

– багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

– отже, визнано, що екологічний конституціоналізм є відносно новим явищем, яке перебуває на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

– екологічний конституціоналізм – це явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

– в екологічному конституціоналізмі також знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення стійкого розвитку.

Отже, системний аналіз наведених положень дає змогу зробити такі висновки методологічної властивості, а саме те, що екологічний конституціоналізм:

– має своєю теоретико-ідеологічною основою принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища, і права на здорове навколишнє середовище;

– у своєму практично-функціональному аспекті він впливає з діяльності національних судів, які постановили, що: а) право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя; б) тому воно є правом, що охороняється конституцією; в) звідси, воно є правом, яке можна відстоювати в судах;

– у своєму ефективно-результативному вимірюванні базується на тому, що багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

– у своїй структурно-архітектонічній будові є відносно новим явищем, яке перебуває на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

– у своєму глобально-охоронювальному і глобально-захисному розумінні являє собою явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

– у своєму інструментальному супроводженні і забезпеченні є явищем в якому знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення стійкого розвитку.

Висновки. Формування конституційно-правового рівня екологічних прав людини є свідченням визнання державою її природних прав через подальшу конституційну легалізацію, що особливо важливо в умовах глобальної екологічної кризи. Зростання рівня і обсягу якісної, належної і оптимальної конституційно-правової регламентації екологічних прав є надійною запорукою та демонстрацією готовності людини, соціуму, держави, а також всього міжнародного співтовариства держав у контексті глобального екологічного конституціоналізму до сталого функціонування в нових складних умовах існування людства.

Наведені положення дають змогу говорити про феноменологію екологічного конституціоналізму те, що, за великим рахунком, він виступає як складне багаторівневе, багатовимірне, телеологічно і нормативно детерміноване явище, що перебуває на стику національного конституційного права, загального міжнародного права, права прав людини і загального права навколишнього середовища (національного і міжнародного), що з рівня феноменології та об'єкта суто прикладного, науково-доктринального рівня трансформується в об'єкт нормативно-правової ідентифікації, історико-правової контекстуалізації та прагматичної аксіології, бо має безпосередній зв'язок з людиною, її групами та колективами, що функціонують на відповідній території конкретної держави, здійснюючи свій життєвий цикл, і саме ТГ відіграють у його формуванні та визначенні основоположну роль.

Список використаної літератури

1. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право: навч.посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. URL: <https://pidru4niki.com/1594102446795/pravo/ponyattyastrukturaoznakikonstitutsiyanalizmu> (дата звернення: 21.11.2021).
2. Волошин Ю.О. Феномен конституціоналізації міжнародного (наднаціонального) правопорядку: основні концепції та практика реалізації. URL: <https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2BVoloshin.pdf+%&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 21.11.2021).
3. Папаяні С.В. Інтернаціоналізація в умовах глобалізації: конституційно-правовий аналіз. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyno-pravoviy-analiz> (дата звернення: 21.11.2021).
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
5. Васильева М.И. Проблемы защиты общественного интереса в экологическом праве. Государство и право. 1999. № 8. С. 49–62.
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995118#Text> (дата звернення: 21.11.2021).
7. Саркисов О.Р. Экологическое право: учеб. пособие. Казань: Центр инновационных технологий, 2014. 335 с.
8. Судейский коллоквиум по Цели 16 в области устойчивого развития: роль судебной системы в содействии обеспечению верховенства права в вопросах окружающей среды. ESE/MP.PP/WG.1/2019/8 // ЭКОСОС ООН. 2019. 5 с.